

Roman

Autobiografie van Generaal

Franco

Manuel Vázquez Montalbán

MENKEN KASANDER & WIGMAN UITGEVERS

Manuel Vázquez Montalbán

Autobiografie
van generaal Franco

Roman

Uit het Spaans vertaald door Saskia Otter

2012

Menken Kasander & Wigman Uitgevers
Leiden

www.mkw-uitgevers.nl

Introductie

In deze roman, die in 1992 verscheen ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van de voormalige Caudillo van Spanje, rekent Manuel Vázquez Montalbán definitief af met de persoon die hem zijn gehele leven als een schaduw heeft achtervolgd. Hij voert daartoe een alter ego op in de middelmatige broodschrijver Marcial Pombo, die de opdracht krijgt om een autobiografie van Franco te schrijven maar daarbij niet aan de verleiding ontkomt om te vertellen hoe zijn eigen bestaan is geconditioneerd (en niet in zijn voordeel) door de Generalísimo.

Het boek gaat uitvoerig in op Franco's leven en de rol die hij gedurende zo lange tijd heeft gespeeld in Spanje en op het wereldtoneel, en is als zodanig een waardevol historisch document. De dossierkennis van Montalbán is indrukwekkend en is het resultaat van vele jaren onderzoek en betrokkenheid bij de strijd tegen het regime.

Maar *Autobiografie van Generaal Franco* is ook een geraffineerde satire, gevoed door een verfijnd gevoel voor ironie en een groot inlevingsvermogen van de auteur. Franco is immers zelf aan het woord en de wijze waarop dat gebeurt laat voor een goede verstaander niets aan duidelijkheid te wensen over: hier spreekt een bekrompen en wrede despoot, een historische crimineel, bijna lachwekkend als hij niet zulke treurige gevolgen had gehad. Als autobiograaf Franco het zo nu en dan te bont maakt, grijpt zijn ghost-writer in: die voorziet dan de al te boude uitspraken van Franco fijntjes van commentaar.

Op deze wijze is een boek ontstaan waarin de feiten – de geschiedenis van Franco en `zijn' Spanje – op virtuoze wijze worden gekleurd door Montalbáns persoonlijke visie. Een monument van anti-franquisme, opgericht door de persoon die daartoe niet alleen het volste recht heeft, maar er ook als geen ander toe in staat is.

Maar we hebben zojuist gezien dat de ruis ook vertaald wordt in een bepaalde vorm, in een bepaald spectrum, waarin enkele componenten vaker voorkomen dan anderen. Hij is verbonden met de graad van relatieve ongeordendheid van het universum (entropie), in verhouding tot de graad van de door het signaal opgelegde orde (negatieve entropie), zoals de werken van Szilard en van Brioullin hebben bewezen. Einstein heeft aangetoond dat de globale energie voortgebracht door de ruis groter was als het kanaal hem meer mogelijkheden gaf om zich te manifesteren; naarmate de *bandbreedte*, dat wil zeggen het geheel van aleatorische vormen die konden worden doorgegeven, groter was. Bovendien heeft hij bewezen dat als deze ruis buiten de toevallige of opzettelijke signalen viel, dat wil zeggen de toevallige superpositie was van twee boodschappen bestemd voor twee onderling verschillende correspondenten, indien deze ruis bijvoorbeeld verbonden was met de spontane beweging van atomen en electronen die de materiële drager van het communicatiekanaal vormen, het normaal was dat de ruis toenam met de temperatuur; hoe hoger de temperatuur van de circuits, des te meer ruis ze zullen geven. Dat is een van de redenen waarom de meest gevoelige elektronische circuits (toekomstige geheugens van computers, ultra gevoelige televisiezendes) die de technologie voortbrengt, kunstmatig worden blootgesteld aan extreem lage temperaturen, zo dicht mogelijk bij de door natuurkundigen bedachte limiet die het *absolute nulpunt* wordt genoemd.

Uit het artikel *Ruis* in: *La Communication. Les Images, les sons, les signes, les theories et techniques*.

Door N. Wiener en C. Shannon opgedragen aan M. McLuhan.

Proloog

Ik had het nog niet gezegd of ik had er al spijt van. Ernesto antwoordde met een 'oh ja,' dat zo stereotiep futloos was, dat het zelfs flagrant futloos was. 'Voor je vader en mij was een blik van verstandhouding voldoende.' Ik dacht dat ik hem kon ontroeren, net zoals ik ontroerd word door de herinnering aan zijn vader Julio Amescua wanneer hij op zijn best was, zoon en kleinzoon van uitgevers en nu vader van een uitgever; Julio ruste in vrede, zijn asdeeltjes voor altijd één met de zee van alle zomers. Niet van al zijn zomers. Tijdens de burgeroorlog had hij de zomers niet doorgebracht in Jávea, Xàbia schrijft men nu, omdat zijn ouders hem als pasgeborene meenamen naar Burgos, waar het hoofd van de familie zijn bekwaamheid als uitgever inzette voor Franco-gezinde publikaties. Later had de jonge Julio mij meer dan eens ontboezemingen gedaan over de schaamte die hij voelde in zijn puberteit, toen hij moest accepteren dat zijn familie collaboreerde met de franquisten, hoewel er zich in hun gelederen wel een broer van zijn moeder bevond die door de nationale militie was gefusilleerd na de schijnvertoning van een snelrechtprocedure. Begin jaren vijftig kwamen we elkaar tegen op de universiteit. Julio probeerde de eerste studentencellen van de PCE¹ te vormen, en op een bepaald moment moest ik hem bekennen dat mijn vader politiek gevangene was geweest, een persoonlijke vriend van Bullejos en Azevedo; speciaal van Azevedo, over wie ze thuis spraken in het duister en achter gesloten gordijnen, met dat angstige ontzag waarmee de overwonnenen van de burgeroorlog hun herinneringen ophaalden. Mijn bangelijke, heimelijke manier van doen had niets te maken met het konkelaarsleef van Julio, en hoewel ik meer dan eens vond dat hij samenzwoer met de vrijblijvendheid van een rijkeluiszoontje, moet worden gezegd dat hij voorop liep als het erom ging op de universiteit affiches aan te plakken, pamfletten rond te strooien of voetzoekers te gooien op dagen dat er een of andere belangrijke gebeurtenis van het duizendjarige regime werd herdacht, iedere dag dus.

Het was een wonder dat ik op de universiteit werd toegelaten, gezien mijn afkomst en gezien de naoorlogse situatie van mijn familie, en zo was ik volgens de statistieken één van die één op tienduizend studenten van proletarische afkomst. Ik begon laat met de middelbare schoolopleiding, die ik zelf moest betalen, aan een opleidingsinstituut in de calle Goya, toen het werk van mijn vader na zijn verblijf in de gevangenis wat vastere vorm had gekregen. Tenslotte voorzag ik min of meer in mijn levensonderhoud door 's avonds wat bijlessen te geven, en 's zondags inde ik als hulpje van mijn vader de betalingstermijnen van uitvaartonderneming 'De Zonsondergang'. Toen ik over de twintig was deed ik staatsexamen, en toen het me lukte op de universiteit te komen heb ik me als

extraneus ingeschreven bij de twee algemene studies filosofie en letteren, hoewel ik ook veel colleges als toehoorder heb gevolgd, want mijn werkdag bij het opleidingsinstituut begon om zeven uur 's avonds en op zondag inde ik nog steeds betalingstermijnen in Vallecas, de wijk die de onderneming had toebedeeld aan verschillende ontvangers onder wie mijn vader. Ik schaamde me ervoor over dergelijke baantjes te praten met mijn medestudenten, vooral meisjes en nonnen, in het bijzonder Zusters van de Heilige Theresia van Avila, en enkele priesters die de titel nodig hadden om 'erkende' katholieke scholen te kunnen leiden, met de bevoegdheid de leerlingen zelf te examineren. Misschien door dit overschot aan huwbare meisjes, nonnen en priesters, onderscheidde persoonlijkheden als Julio Amescua zich als een oogverblindend licht. Ik heb het nu over de universiteit van vóór de tijd van radicale politisering zoals ik die heb meegemaakt in mijn laatste jaar (1956-1957); een universiteit die voortkwam uit de jaren veertig, toen de knokploegen van de SEU² er nog de dienst uitmaakten en je persoonlijke veiligheid in gevaar was, zelfs die van koningsgezinden. Ik bemerkte in vier jaar tijds een enorme verandering in het gedrag van de nieuwe jaargroepen; minder snel geïntimideerd, vastberadener in alles, in het politieke spel en in het liefdesspel. Maar toen Julio me voorstelde deel uit te maken van de eerste universitaire cel van de PCE, scheelde het weinig of ik was flauw gevallen, mijn borst zat vol angstbeton en mijn hoofd vol oorlogsherinneringen, vooral herinneringen aan de naoorlogse jaren, overschaduwd door mijn vaders status van overwonnenen. Hoewel hij dat niet in de exacte zin des woords was, had juist hij me er vanuit zijn ervaring als 'mol' ingehamerd dat angst in zijn en onze geschiedenis het instrument was om te overleven, met als stokpaardje: 'Laat je niet in met politiek, m'n jongen, vergeet niet hoe het mij is vergaan.' Juist omdat ik niet vergat hoe het hem was vergaan, voelde ik de politiek als een middel tot wraak waar ik recht op had; hoewel ik geloof dat bijna iedereen van ons die anti-franquist werd, onafhankelijk van het door onze families gekozen kamp tijdens de oorlog en de jaren daarna, dat besluit heeft genomen als gevolg van de morele en esthetische laagheid van het regime, zijn kleinzielige en tegelijk wrede potsierlijkheid van ondermaats fascisme, en zijn zalvende en ogenschijnlijk vluchtige liturgie, geprogrammeerd door kazerne-onderofficieren als de regisseurs van deze poppenkast. De onwaarachtigheid van het regime was visueel, bovenal visueel, en in de toekomst zal het noodzakelijk zijn dat de historici aan hun analytische geschriften het beeld van deze bloeddorstige komedianten toevoegen. En als ik ja gezegd heb tegen Julio, was dat om niet af te gaan, om niet voor hem onder te doen, en als ik al mijn moed bijeengeraapt heb was dat om dezelfde reden, om niet achter te blijven bij zijn grote stappen als samenzweerder in de stijl van de Rode Pimpernel.

Later, toen ik kennis maakte met andere communistische studenten, jonger en niet zo gekwetst tijdens de naoorlogse jaren, zoals Pradera, Múgica, Muguerza, en de vandaag de dag zo bekende Sánchez Dragó, kwam ik onder de indruk van

de spontaniteit van hun zekerheid, juist omdat het mij zoveel moeite had gekost om er ook maar een heel klein beetje van te voelen. Bovendien was het een stelletje versierders, vooral Sánchez Dragó, die in de gunst kwam van een beeldig meisje, blond, als ik me niet vergis, met ogen als diamanten, dat Luz heette, hoe kon het ook anders. Nooit heb ik deel uitgemaakt van die elite, vanwege de beroepsproblemen die mijn leven hebben getekend en door een probleem dat we linguïstisch zullen noemen; dat wil zeggen, ik ben op de universiteit gekomen zonder een adequate code te beheersen om contacten te leggen met die mensen, goeddeels nakomelingen van de schaarse verlichte bourgeoisie van het land; ze kwamen in ieder geval niet voort uit mijn wereld vol brokstukken van allerlei vormen van verwoesting. In zekere zin voelde ik me een indringer en wilde ik zo snel mogelijk weg uit die collegezalen, om een vakman te worden, geen intellectueel. Maar het was onvermijdelijk dat iets daarvan zou blijven hangen, en zo werkte ik jarenlang mee aan het netwerk van het intellectuele verzet van het land, gevormd rond de culturele commissarissen van de partij, of hun namen nu waren Muñoz Suay, Jorge Semprún, José Antonio Bardem of López Salinas.

Ook na de beëindiging van mijn studie, toen ik na een vergelijkend examen voor docent knechtje speelde voor zowat alle, overigens vrij weinige, uitgevers in het Madrid tijdens de overgang van de jaren vijftig naar de jaren zestig, zocht ik aansluiting bij enkele intellectuele groeperingen die probeerden tijdschriften uit te geven en hun ideeën uit te dragen. Zo zat ik in de informele redactieraad van 'Cuadernos de Arte y Pensamiento', waar ik schitterende mensen leerde kennen zoals César Santos Fontenla, of een zekere Maestro, die alles wist over de overgang van kwantiteit naar kwaliteit en vaak Sartre als referentiepunt gebruikte, een handelwijze die niet als erg orthodox werd beschouwd in die jaren waarin men na Sartres stellingname ten opzichte van de gebeurtenissen in Boedapest en Poznan niet goed wist of hij nu een kleinburgerlijke existentialist was of een onvermijdelijke schakel tussen het meest vooruitstrevende bourgeois idealisme en het gedachtengoed van het dialectisch materialisme. Maestro droeg 'Perspectives de l'homme de Garaudy' uit zijn hoofd voor en hij wist veel over de banden tussen de verschillende culturen van de twintigste eeuw. Wat betreft Santos Fontenla; die was cinematografisch zo zeker van zichzelf, dat hij midden op de Gran Vía voor een affiche van Maria Schell, hoofdrolspeelster in 'De gebroeders Karamazov', de acteerstijl van de Oostenrijkse, van wie ik een ware fan was, de grond in boorde: 'Bij haar komen de personages niet tot ontwikkeling, omdat ze diep geworteld zitten in haar binnenste.' Ik had me die lieve vrouw nooit vol diep gewortelde personages voorgesteld.

Maar laten we niet op de gebeurtenissen vooruitlopen. Aan het begin van mijn laatste studiejaar vonden de studentenrellen van 1956 plaats, en enkele van onze kaderleden van de studenten-PCE werden opgepakt, samen met een paar jeugdige opposanten van andere, minder door het regime vervolgd

groeperingen, en enige opkomende grote namen van onze herwonnen kritische cultuur zoals Bardem of Tamames. En hoewel Ramón en ik bijna even oud zijn, was hij toen een zeer veelbelovende jongen; mijn gloriën daarentegen hielden zich verborgen en Julio was een van de weinigen die ervan wist en ervan wilde proeven. Hij verbaasde zich over mijn vermogen tot synthetiseren: 'Je hebt een wonderbaarlijk vermogen tot het maken van syntheses!' En in het bijzonder verbaasde hij zich over de synthese die ik maakte tussen Freud en het marxisme; mijn enige geheim was dat ik toegang had gehad tot een paar teksten van Trotski over dit onderwerp, die ik had gevonden in een door mijn vader in de keukenmuur ingemetselde la, alsof hij tijdens zijn leven zijn identiteit liever had willen begraven door een daad die mij nog laffer toescheen dan ze voor altijd eigenhandig te vernietigen. Maar ik kon Julio niet zeggen dat Trotski mijn bron was, omdat hij toen heel dogmatisch was; ik kende hem en wist dat hij zijn wenkbrauwen zou hebben gefronst en onverschillig zou hebben uitgebracht: 'O, Trotski...', waarmee zijn goede wil jegens mij tot een minimum zou zijn teruggebracht.

Bij de arrestatie van 1956, later volgden er meer, werd ook Julio gearresteerd, en ik moet melding maken van de koenheid waarmee hij door het Directoraat-Generaal voor Veiligheid liep, in tegenstelling tot de algemene verslagenheid van ons, gevangenen zonder professioneel prestige of indirecte sociale bescherming. Julio hield zijn uitdagende houding vol, ondanks de twee klappen die hij heeft kregen; de eerste van een van de hoofden van de Brigada Pólitico-Social, en de tweede van zijn eigen vader, toen die toestemming kreeg om zijn dissidente zoon te bezoeken in het kantoor van de hoogste chef van dat blauw-witte hoofdkwartier van de geheime politie. Ik werd twee of drie maal met een bullepees geslagen, ze stompten me een paar keer in mijn maag en lieten me urenlang op mijn hurken zitten, zonder dat ik met mijn achterste tegen de muur vlakbij mocht leunen. De politie liet me dossiers met familiale antecedenten zien, en ik had de indruk dat ik net als mijn vader de oorlog had verloren; dat ik hem voorgoed had verloren en voorgoed verloren was. In de Carabanchel-gevangenis vyzelde Julio het moreel en de eetlust van ons allen op doordat hij een groot deel van wat hij van thuis ontving uitdeelde, vooral een soort chorizo waar ik gek op was en waar hij oprispingen van kreeg. Ik kreeg als eerste het grootste stuk chorizo, en zo toonde Julio de anderen dat ik in zijn ogen een bevoorrechte plaats innam. Jammer dat het zijn familie lukte hem eruit te halen door gebruik te maken van relaties, van het gemak dat zijn vader had om bijna alle ministers te mogen tutoyeren, hoe ze ook heetten, vooral die van Onderwijs. Hij tutoyeerde Sáinz Rodríguez en Ibáñez Martín, later ook Ruiz Jiménez; en toen Rubio werd benoemd herinnerde hij zich heel snel dat hij hem mocht tutoyeren. Julio kreeg zijn vrijheid terug en ik zat zonder chorizo. Het is waar dat Julio ons van buitenaf soms pakjes stuurde, met steeds langere tussenpozen, dat wel; maar zijn familie, ervan doordrongen dat de ideologische dwaling van hun zoon de vrucht was van

verkeerde vrienden, wilde dat hij vertrok en zijn vader stuurde hem naar het MIT, opdat hij een handelsopleiding zou volgen op de beroemde school van Massachusetts.

Ik zag hem pas weer begin jaren zestig, toen hij aan de andere kant van de onderdirecteurstafel van Uitgeverij Amescua S.A. zat. Hij omarmde me en we haalden vertrouwelijk herinneringen op, aan deze kant van de tafel; maar toen hij ter zake kwam en mijn plan voor een bundel over Spaanse andersdenkenden moest goed- of afkeuren, ging hij naar zijn plaats, en nog steeds met hoffelijke vriendelijkheid wees hij me de mijne en besprak als een zakenman de haalbaarheid van mijn plan. Het was prematuur. De aanvallen op de officiële cultuur van het regime moesten gegronde aanvallen zijn, maar wij konden de bouw van het huis niet met het dak beginnen. De controle op het erfgoed, het filteren ervan, was essentieel voor de gevestigde waarheid, net zo essentieel als 'dat ze jullie rooien hun geheugen hebben ontnomen' (sic) en het voorkomen van het ontstaan van een nieuwe kritische cultuur door middel van rechtstreekse onderdrukking. Als we niet meer zo sterk kunnen zijn als zij, voegde Julio eraan toe, dan moeten we intelligenter zijn. In een paar woorden had hij me verteld dat hij niet meer rood was, maar pragmaticus, hoewel hij de pijn wat verzachtte door me opdracht te geven om een korte biografie van El Cid te schrijven, waarin hij me volledig vrij liet, als ik het maar niet doorgaf aan Radio España Independiente, waarschuwde hij me half geamuseerd, half scherp. Voor mij was die opdracht een zegen. Niet dat hij me betaalde wat ik nodig had, want Julio was als er over de prijs werd gepraat ongevoelig voor moedeloosheid, maar wel verloor ik mijn buik uit zijn lijden, en dat is nooit beter gezegd, want Lucy en ik overleefden in ons al niet meer zo prille huwelijk van afgestudeerde, rooie, werkloze en armlastige jongeren door de ene dag bij haar ouders en de andere dag bij de mijne te eten en zo nu en dan menu's te nemen van tien of twaalf peseta's in eettentjes in de buurt van de Opera of in de speciale studentenbuurt van Argüelles. Sinds die opdracht heb ik altijd met Julio Amescua samengewerkt. Toen hij de uitgeverij erfde en directeur werd, dacht ik dat hij mijn jarenlange inzet voor populaire boeken zou belonen met het uitgeven van mijn nog niet verschenen roman Nunca volverás a casa (Nooit zal je naar huis terugkeren), maar hij begon bezwaren te maken, de censuur weet-je-wel, de uitgeverspolitiek weet-je-wel, totdat hij begin jaren zeventig tegen me zei: Je bent verplicht om een andere roman te schrijven. Ik heb je een dienst bewezen door deze niet uit te geven. Je hebt meer talent. Het waren moeilijke jaren voor me, politieke verwachtingen buitenshuis en een verschrikkelijke crisis binnenshuis, die eindigde met een scheiding van tafel en bed en het vertrek van Lucy en de kinderen, die zich niet beriep op mentale wreedheid maar op geestelijke ontoereikendheid, een argument dat door geen enkele rechter zou zijn geaccepteerd, maar dat ik wel van haar accepteerde omdat je niet met iemand kunt samenwonen die gelooft dat je onzichtbaar bent.

Ik had Lucy op de universiteit leren kennen. Ik was bijna klaar en zij begon net, maar ze trad sterk op de voorgrond als afgevaardigde van haar jaar in de SEU, dochter van een door het regime op het verkeerde been gezette strijder in de Cruzada³, een van die zogenaamde 'authentieke' falangisten die zijn eigen tegenstrijdigheden had doorgegeven aan zijn dochter. Het meisje was lid van de vrouwenorganisatie van de Falange⁴, van de meest kritische fractie. Daarom kon je met haar praten; sterker nog, Julio in hoogsteigen persoon gaf me opdracht om 'haar te bewerken', een eufemisme dat in die jaren en in die omstandigheden geen andere betekenis had dan politieke exploratie, omdat de meisjes aan het begin van de jaren vijftig, hoe vooruitstrevend ze ook waren -en Lucy was dat op sexueel gebied niet-, met niemand naar bed gingen voordat ze een boterbriefje hadden. Eind jaren vijftig, al op weg naar de jaren zestig, bemerkte ik een gedragsverandering. Toen gingen ze naar bed als de partner hen vertrouwen in de toekomst schonk; dat wil zeggen, als hun vrouwelijke neus hen aangaf dat de voorechtelijke concessies geen voorschot waren op een misrekening. Ik bewerkte Lucy zodanig, dat ze mij ter linkerzijde voorbijgestreefd is, voor altijd, en zelfs nu weigert ze actief te zijn in om het even welke linkse politieke groepering omdat ze die allemaal reformistisch vindt. Ik vreesde toen zelfs dat ze zich had aangesloten bij de ETA⁵, omdat ze in de jaren zeventig geen enkele clandestiene begrafenis van ETA-gevallen oversloeg; ze ging zo ver dat ik haar 'de ETA-weduwe' noemde, en ik heb zelfs overwogen of ze in staat zou zijn de etage waar ze na de scheiding met onze kinderen woonde af te staan als uitvalsbasis voor een of ander Madrid-commando. Maar op een dag stelde ze me gerust doordat ze de ETA zwart maakte en zei dat ze in het niet vielen bij de Palestijnse terroristen, die wél hun leven en geschiedenis op het spel zetten voor iets meer dan de nationalisatie van de chuletón⁶. Er was iets gebeurd tussen haar en de ETA dat deze uitbarsting van slecht humeur had veroorzaakt, maar onze relatie was door onze twee kinderen jarenlang al dermate problematisch, dat er geen politiek meningsverschil meer bij kon. Vanaf 1962 heeft ze me gerubriceerd als revisionist, sinds ik in de Carabanchel-gevangenis tijdens een van de ons toegestane gesprekken tegen haar zei dat de metafysische drie-ëenheid tussen Klassenmaatschappij, Eenheidspartij en Proletariaat volgens het Sovjetmodel van het communisme niet duidelijk was. Ik was toen Gramsci aan het lezen, in het Italiaans, en Lucy smaalde net zoals Julio toen ik de naam van Trotski noemde: 'O, Gramsci...' Nee. Ze vond hem niets, net zoals ze niets ophad met het reformisme van Carrillo, het maoïstische verbalisme en het onderliggende anticommunisme van alle hypercommunistische bewegingen die na 1968 in de mode kwamen. Eigenlijk gaf ze niets om mij en gebruikte ze me als haar sexuele, politieke en morele sparringpartner, en mijn neiging tot rationaliseren irriteerde haar, alsof rationaliteit gelijk staat aan castratie en sexuele frustratie. Door mijn belezenheid over psychoanalyse kwam ik op het idee dat Lucy zelf misschien sexueel onbevredigd was; mijn schuld natuurlijk,

dacht ik aan het begin. Maar waarom zou het zo voor de hand liggen dat ik als enige verantwoordelijk was voor haar sexuele en historische frustratie? Jaren later, toen ze leerde autorijden en de pil slikte, gaf ik me er rekenschap van dat de verantwoordelijkheid voor haar sexuele frustratie gedeeld moest worden met een aantal, niet veel, maar voldoende minnaars, en er waren twee mogelijkheden; óf Madrileens mannelijk links was qua sexualiteit erg slecht toegerust, óf het probleem lag bij Lucy, die gedreven werd tot verliefdheid op historische atleten, juist in een tijd dat deze soort begon uit te sterven. De mislukking van mijn huwelijk raakte me op zo'n onoverdraagbare wijze, dat ik er nooit met iemand over heb gesproken. Sinds mijn kinderjaren wist ik dat de mislukking van een huwelijk iets is als een partiële dood die je pijn doet om alles wat achterblijft en om alles wat je kapot maakt. Zo dacht mijn familie erover en zo had ik het geleerd van de film, de radiofeuilletons en de bolero's.

Mijn toewijding aan de politiek was in zekere zin een compensatie, hoewel het me in de jaren zestig twee arrestaties had opgeleverd waar Julio mee te maken had, terwijl hij hetzij mijn salaris nauwgezet uitbetaalde aan Lucy, hetzij me een voedselpakket stuurde waarin ook de chorizo niet ontbrak, zonder dat ik hem ooit zei dat ik daar nu oprispingen van kreeg. Ik wist dat ik zo nu en dan wat geld aan Julio kon vragen voor clandestiene collectes, en in september 1975 kreeg ik de eer zijn eerste protesthandtekening te ontvangen tegen de executie van leden van de ETA en de FRAP⁷, Franco's laatste bloedige orgie. En vervolgens kwam de ware Julio boven, een geheime anti-franquist, die zich zijn leven lang als een binnenlandse banneling had gedragen, maar die net voldoende signalen afgaf om te worden geaccepteerd door de anti-franquistische burgerij. Dat was de houding die de transición⁸ het hardste nodig had. Er was geen behoefte aan heldendaden en al te harde bewijzen van de wreedheid van het Franco-bewind. Wie had er belang bij om te koop te lopen met zijn eigen afzijdigheid? Julio Amescua was een kleine held, zoals de tijd dat eiste, en zijn naam kwam voor op alle ministeriële lijsten, zowel op die van de UCD⁹ als op die van de PSOE¹⁰, en zelfs wij communisten hadden geen hekel aan hem; ik stelde hem nog voor om afgevaardigde van Madrid te worden bij de eerste verkiezingsoproep, hij raakte geëmotioneerd en herinnerde zich mijn synthese van Marx en Freud en de vele strijd, maar omdat hij de uitgeverij die ons allen te eten gaf gezond moest houden kon hij zich niet compromitteren. Door de oprechte sfeer van het gesprek werd ik nostalgisch, en ik zei dat ik mijn synthese tussen Freud en Marx aan Trotski te danken had. Toen gaf ik me rekenschap van de diepgewortelde ideologie die Julio altijd in zich had geherbergd, want hij trok een grimas van verijnde afstandelijkheid en zei: 'O, Trotski...'

Die dag, hij was bijzonder geëmotioneerd en spraakzaam, vertelde hij me het waarom van zijn afkeer van Trotski: 'Er is een essentieel moment in de geschiedenis van het wereldcommunisme, en dat is die ontmoeting in Wenen tussen Trotski, Stalin en Boecharin. Stalin is bezig met een stuk over

nationaliteiten en hij beheerst het Duits matig; we moeten niet vergeten dat hij de zoon van een horige en een dronkaard was, Stalin was een slimme oud-seminarist... Boecharin en Trotski spreken daarentegen uitstekend Duits. Zij hadden beiden een hogere opleiding gevolgd en waren in staat om urenlang te praten op een hoog abstractieniveau, terwijl het Stalin veel moeite had gekost om door te dringen in de Hegeliaanse dialectiek. Kun je me volgen? Goed. Trotski haalt deze onverkwikkelijke ontmoeting op, hij memoriseert een feit van ondergeschikt belang, frivool zou ik zeggen binnen de context van de megalomanie van de eeuw: hij herinnert zich dat Stalin "groene" ogen had. Hoe vind je dat? Van zo'n fundamentele kameraad als Stalin weet hij alleen nog dat hij groene ogen had. Dat is de lichtzinnigheid van de marxistische burgerlijke rijkeluiszoon tegenover de proletarische intellectueel. Daarom verbaast het me niet dat het politieke concept van Trotski in zijn geheel mank ging aan de gevolgen van deze oorspronkelijke misvorming. Stalin stond met beide benen op de grond, maar Trotski kon zich de luxe permitteren om te dromen van totale en universele revoluties zonder het vermogen tot repliek van de tegenstander te kennen. Kun je me volgen? Stalin stelde de juiste diagnose van de situatie, zowel in de jaren twintig als dertig, maar vooral in de jaren dertig. Ja, ik weet wel dat wij intellectuelen ons ergeren aan zijn wreedheid, zijn onbehouwen gedrag en al die dingen. Per slot van rekening, "wie zijn we, waar komen we vandaan en waar gaan we heen?" Maar welk kapitalisme kon zich meten met het werkelijke kapitalisme, als een geïnternationaliseerd socialisme dat al niet kon? Nou, een staatskapitalisme dat Stalin met stalen vuist smeedde omdat er niets anders opzat, terwijl Trotski naar Mexico ging en Breton inspireerde tot surrealistische manifesten en hyperliberale verklaringen over kunst en cultuur. Marcial. Trotski was een lul.'

Ik stond versteld van de onthulling van Julio's fundamentele communistische overtuiging, maar hij zei me dat hij geen afgevaardigde wilde worden; ook al zou hij dat willen, dan kon hij het nog niet vanwege zijn door mij al vastgestelde onervarenheid met het communisme, maar hij was daarentegen wel bereid om begin jaren tachtig de weg vrij te maken voor de uitgave van mijn roman Introito (Proloog) in de luxe collectie, hij herhaalde het tot driemaal toe, de luxe, de luxe collectie van de uitgeverij. Hoewel ik geen bekend literair auteur was, had ik een goede naam door mijn popularisaties, vooral door verkorte uitgaven van geschiedenisboeken voor jongeren en kinderen, en misschien werd mijn werk daarom wel ontvangen met verwachtingen die misplaatst waren als je in aanmerking nam dat het om een debuut ging. Misschien hadden enkele van de jonge critici die nu aandacht aan mij schonken hun smaak voor het lezen wel te pakken gekregen door mijn minder belangrijke werken, en gaven zij me nu onverdiende aandacht. De heer García Posada zei in de krant 'ABC' dat mijn werk doctrinair was en het volgens een doctrinaire code moest worden gelezen. Ik volg deze criticus aandachtig en er is geen doctrinair aspect dat hem ontgaat;

hij is uitermate doctrinair, zoals ik ze graag zie. De jonge Goñi daarentegen bedacht me in 'Cambio 16' met een gevatte, goedlopende, spirituele, twintigregelige kritiek, voldoende om de flap van het boek te resumeren en er een afstandelijk maar in wezen vriendelijk grapje aan toe te voegen. Rafael Conte heeft ongetwijfeld veel meer werk gemaakt van zijn kritiek in 'El País', een kritiek die me erg aangreep omdat Conte zei dat ik 'mijn leven lang achter de literatuur had aangelopen'; en hoewel hij zich niet compromitteerde door te beweren dat het me gelukt was, besteedde hij wel driekwart van zijn artikel aan een heel goede uitleg van mijn roman, waaruit hij liet blijken dat hem geen enkele verklaring ontgaan was, en adviseerde hij me in het laatste kwart hoe ik de volgende moest schrijven. De kritiek van Conte raakte me in het bijzonder, omdat ik weet hoeveel hij van literatuur houdt, zozeer dat hij deze verdedigt alsof het een door allerlei soorten verkrachters bedreigde vijftienjarige dochter was, die hij alleen maar aan ridderlijke schrijvers zou willen weggeven. Ik stuurde hem een bedankbriefje voor de aandacht die hij me had geschonken en ik beloofde me te beteren in mijn volgende roman.

De verrassende aandacht die ik door 'Introito' kreeg maakte meer indruk op mij dan op Julio, want toen ik hem 'La noche complica la soledad' (De nacht maakt de eenzaamheid moeilijker) overhandigde, gaf hij als enig commentaar dat de titel buitensporig lang was. Vervolgens verscheen Julio op de lijst als potentiële socialistische minister van cultuur, kreeg hij de ergste vorm van leukemie die maar mogelijk is, en stierf hij in Seattle tijdens een stortbui, zoals nadrukkelijk vermeld wordt door een van zijn hagiografen die zich verplicht had een biografie te schrijven van een bijna anti-franquistische Ho Chi Minh; bijna, omdat het enige dat niet aan Julio werd toegeschreven het opblazen van regeringsleider Carrero Blanco was. Ik kan wel zeggen dat de dood van Julio Amescua me raakte alsof er een deel van mijn eigen herinnering afstierf. Het gebeurde op een moment vol economische en psychologische problemen, want ik had toegestemd om mee te werken aan Julio's omscholing van het personeel tegen een voor mij verbijsterende vergoeding (drie miljoen peseta's!), en vooral onder de belofte van een continu dienstverband tot aan mijn pensioen.

Toen de scheiding eenmaal een feit was, moest ik Lucy niet alleen alimentatie geven, naar ik veronderstel ter compensatie van het verlies van haar maagdelijkheid in 1957, maar ook geld om de rampen te verbloemen van onze jongste dochter, Angela, ter ere van Angela Davis, een kruidje-roer-me-niet, van alle faculteiten gegooid, van alle kunstacademies, ook van die voor dramatische kunst, en van een flink aantal academies voor meditatie en oosterse bewegingsleer, maar wel een uitstekende cliënte van aborterende artsen en ontwenningssklinieken. In de periodes dat het mis is met de liefde, komt Angela van het huis van haar moeder naar het mijne, en ik heb altijd de indruk gehad dat ze haar meest bittere, wanhopige en benauwende fases uitzocht om haar toevlucht te zoeken in deze donkere achterhuisetage van mijn ouders in de calle

Lombía, strategische basis van mijn voorgenomen terminaal economisch overlevingsplan voor na mijn pensionering. De jongen, Vladimir, bezorgde ons nooit andere problemen dan ideologische. Wars van al onze aangelegenheden, deed hij een briljant vergelijkend examen voor wetgevingsjurist, en tegenwoordig werkt hij samen met de regering aan een plan tot ontmanteling van de arbeidsomstandigheden in Asturië, een deel van Spanje met een krijgshaftig sociaal verleden, ogenschijnlijk veroordeeld door de spelregels van wat vroeger de internationale arbeidsverdeling werd genoemd. In het toekomstige Verenigd Europa is geen behoefte aan melk, steenkool en de Asturiaanse ijzerindustrie, en mijn jongen werkt vastberaden en doeltreffend aan de plannen tot afbraak van de melkproductie, de industrie en de mijnbouw van Asturië. Het laatste gesprek dat wij over politieke vraagstukken hebben gehad is niet goed afgelopen. Ik herinnerde hem eraan dat ik in 1962 in de gevangenis werd gezet vanwege mijn solidariteit met de mijnwerkers in Asturië, en hij antwoordde me dat zijn solidariteit universeel en macro-economisch was: 'Door Asturië met behulp van staatssubsidies te redden, verarmen we Spanje, Europa en het Noorden in het algemeen, en leggen we de kiem voor toekomstige vreselijke wanordelijkheden.' Hij wenst me een gelukkig Nieuwjaar, waar hij ook is, en ik weet zeker dat als iemand tegen hem over mij praat, hij met een zekere tederheid glimlacht en vaag zijn hoofd schudt alsof hij niets van mij begrijpt.

In 1990 stierf Julio, ik werd zestig en had nog amper driehonderdduizend peseta's op de bank. Het deel dat ontbrak om de drie miljoen vol te maken was opgegaan aan een cadeautje voor mijn kinderen, die me niet eens bedankten, en aan een reis naar Leningrad om het Smolny Instituut, het Winterpaleis en de Aurora te zien, uit angst dat de uiteindelijke liquidatie van het resultaat van de Russische Revolutie ook de mythologie ervan zou verzwelgen. Alles stond nog op zijn plaats, en een gestrande officier die de Aurora onder zijn hoede had omhelsde me op zijn Russisch toen hij merkte dat ik een Spanjaard was, en herinnerde zich de tijd toen de USSR en het republikeinse Spanje zij aan zij tegen het fascisme vochten; dit alles onder de ironische blik van mijn gids, heel jong maar erg goed op de hoogte van alles wat Spaans was, enthousiast bij het vooruitzicht op de terugkeer van de tsaar, omdat een overgrootmoeder van haar de gouvernante van een van de keizerlijke prinsessen was geweest. Ze wist niet meer of het van Anastasia was. Ze wist het niet zeker. Ik trof de USSR aan vol met aanhangers van de tsaar, en toen ik de televisie aanzette en Gorbachov moeite zag doen om de parlementaire pedagogie te introduceren in het eerste democratische congres, in een tour de force met Sacharov, die er niet in slaagde hem kwaad te maken, begreep ik dat Gorbachov een trage kurketrekker was, maar dat er, zodra hij zijn missie zou hebben vervuld, uit dezelfde fles weer de odeur zou opstijgen die door de Russische Revolutie niet was vervangen, maar simpelweg was uitgesteld. Ik liep door het revolutionaire Leningrad en het geïnstitutionaliseerde Moskou als iemand die door het decor loopt van een

voltooide film; dezelfde indruk had ik een keer in Tabernas, Almería, toen ik door een verlaten wildwest-dorp liep dat als decor had gediend voor spaghetti-westerns in de jaren zestig. Mijn gids vertelde me dat voor hen het socialisme hetzelfde was als voor ons de Movimiento Nacional¹¹, een lastig vak dat je uit je hoofd moest leren om te slagen voor middelbare en hogere opleidingen. Meer niet. Ik bleef gefascineerd staan voor Hotel Lux in Moskou, denkend aan de tijden dat dit het verblijf was van internationalisten uit de hele wereld, inclusief enkele Spaanse hoge communistische functionarissen zoals Fernando Claudín, die in Moskou met harde hand het onderkoningschap voerde over de Spaanse bannelingen, zoals me op boosaardige wijze in herinnering werd gebracht door enkele 'oorlogskinderen'; de al oude oorlogskinderen die ik ging opzoeken in het Centro Español, een hol vol historische schipbreukelingen, een vreemd soort overlevenden uit de burgeroorlog. Ik ben nooit stalinist geweest, zelfs niet strikt pro-Sovjet, maar hoe vaak schonk ik niet mijn zwijgen, handlanger die zoveel hoop corrumpeert? Zoveel geheime syntheses tussen Marx en Freud, verborgen voor het Franco-regime, voor Julio en de partij; en aan het eind van de twintigste eeuw was de freudiaanse multinational-industrie van de psychoanalyse het enige dat van dat alles zou overblijven.

Bij mijn terugkeer uit de USSR, platzak en met weinig animo, herinnerde ik Ernesto Amescua telefonisch aan de belofte die zijn vader mij had gedaan. Ik kende de jongen sinds zijn puberteit; zijn vader had hem naar me toegestuurd zodat hij me zijn gedichten zou laten lezen en ik hem een handje zou helpen. 'Ik kan hem niet naar een gerenommeerd auteur sturen, Marcial, omdat de jongen én de auteur zich veel te opgelaten zouden voelen. Ik stuur hem naar jou zoals ik hem naar een afdelingschef zou sturen. Als hij zich aan de literatuur wil wijden moet hij onderaan beginnen.' Ik probeerde iets van poëzie te introduceren in die massa puberale gevoelens, en Ernesto keek me wezenloos aan, alsof hij aanwezig was bij de literatuur in hoogsteigen persoon. Ik mocht de jongen wel, en ik mocht hem zelfs nog meer toen zijn vader me meedeelde dat hij de brui had gegeven aan al zijn literaire grillen en naar de Verenigde Staten was gegaan om bedrijfsmanagement te studeren. Als ondernemer ben je verplicht om een goed ondernemer te zijn en soms een rem te zetten op creatieve impulsen die verstorend kunnen zijn voor de zekerheid van jezelf en al degenen die je te eten geeft. Ik vond het niet prettig uit Julio's mond te horen dat hij ons, de ruim honderd vaste en free-lance werknemers van Amescua S.A. te eten gaf, maar ik begreep zijn redenering en ik stelde hem voor, opnieuw zonder succes, zich aan te sluiten bij de vakbonden van de kleine ondernemers van de PCE. Hij was nog steeds zeer radicaal, en het leek hem een revolutionaire tegenstrijdigheid dat de PCE ondernemers en pastoors zou hebben. Het is het begin van het einde van de revolutionaire rationaliteit, placht Julio te zeggen, zonder dat wij ooit tot een discussie over de revolutionaire rationaliteit kwamen.

Aldus, gestimuleerd door mijn, onze, positieve poëtische ontmoetingen in zijn

puberteit, vroeg ik audiëntie aan bij Ernesto, en hij ontving me met open armen; eerst ging hij tegenover me zitten, met onze knieën bijna tegen elkaar aan, maar nadat de dosis nostalgie was opgebruikt, de persoon van zijn vader was gereconstrueerd en ik hem had uitgelegd dat ik een vast werkverband nodig had, stond hij op, nam opnieuw zijn plaats in aan de andere kant van de tafel, en begon het gesprek te doorspekken met Engelse woorden, vooral 'feeling' en 'timing' dat zowel het ene als het andere niet strookten met mijn verzoek, want de 'feeling' die hij en het hele bedrijf voor mij voelden moest overeenstemmen met de 'timing' van de produktie die was vastgelegd. Hij aarzelde, en zo bouwde hij een stilte in die ik benutte om trekken van zijn vader bij hem te herkennen, en werkelijk, ze leken op elkaar, hoewel Ernesto brozer was, en ik refereer niet aan de lichamelijke omvang, gelijk aan die van zijn verwekker, maar aan een manier van praten die me deed denken aan een cursus personeelsbeleid; het lag er te dik bovenop dat hij zijn gesprekspartner de indruk wilde geven geen simpele ziel te zijn of bang voor hem te zijn. Ik was geen simpele ziel, maar ik begon bang voor hem te worden toen ik besepte dat in onze relatie de 'timing' zwaarder woog dan de 'feeling'. Na een aarzeling wees hij naar me en startte een monoloog die me in het begin als sentimentele muziek in de oren klonk: 'Je moet mijn oudste zoon leren kennen, hij is twaalf jaar en in de schaarse tijd die wij samen doorbrengen stelt hij me vragen. Voor kinderen is alles heel nieuw of is alles heel oud. Je moet hem leren kennen. Op een dag zal ik hem naar je toesturen, zoals mijn vader mij naar je toestuurde. Maar goed, laatst vroeg hij: Pappa, wie was Franco? Begrijp je de vraag? En ik stel hem jou. Wie was Franco?' Ik begon zijn vraag over Franco naar mijn beste kunnen te beantwoorden, maar hij onderbrak me: 'Nee. Vertel het niet aan mij, vertel het aan mijn zoon. Wanneer? Waar? Nee. Het wanneer en het waar is ook niet belangrijk, maar wel het hoe. Daarvoor spreek ik je talent als populair bewerker aan. Stel je voor dat jij Franco bent.' Ik lachte als een boer die kiespijn heeft. 'Lach nu niet, want het idee zal je aanstaan. Jij bent Franco en je ligt op sterven. Dan zegt een vertrouwenspersoon, je dochter, je lijfarts of het staatshoofd, of wie dan ook: Excellentie, de komende generaties kunnen een vertekend beeld van uw persoon en uw werk krijgen. Wie weet hoe het afloopt met dit Spanje, dat u... enzovoort. U moet uw leven aan de Spanjaarden van morgen vertellen, excellentie. En ik zeg dat jij, jij, in de huid van Franco, zijn leven aan de generaties van morgen moet vertellen. Dat wil zeggen, ik stel je voor een zogenaamde autobiografie van Franco te schrijven, die de eerste zal zijn van een collectie getiteld: Voor de mensen van het jaar tweeduizend.' Ik onderdrukte een direct antwoord, ik overwoog het, zoekend naar een volzin die zowel mijn bitterheid als mijn dankbaarheid zou uitdrukken. 'Je overschat mijn capaciteit tot objectiveren,' schoot me tenslotte te binnen, en hij trok een wenkbrauw op, alleen maar één wenkbrauw. 'Waarom moet je afstand nemen? Ben je niet een specialist in populaire bewerkingen? Jij kruipt gewoon in de huid van Franco en

je verontschuldigt je tegenover de geschiedenis. De rest is jouw zaak.' Maar... maar... Ik waagde het om hem te zeggen dat Franco sinds mijn kindertijd een schaduw is geweest die mijn leven en dat van mijn familie heeft veranderd, en dat het me iets sarcastisch leek dat ik nu zijn autobiograaf zou zijn, zoets als een geheime huisbiograaf. 'Nee, je hebt het helemaal mis. Jij signeert het boek, niet Franco, begrijp je niet dat ik anders de familieleden of welke Franco-stichting dan ook op mijn nek zou krijgen? Je moet hem met dezelfde valse objectiviteit behandelen als waarmee Franco dat met zichzelf zou doen, en je moet de toon zetten voor een collectie waarin later Stalin, Hitler, Lenin en anderen zullen verschijnen. Twee miljoen peseta's als voorschot op de auteursrechten, drie miljoen als je het origineel inlevert, en ik garandeer een eerste editie van twintigduizend exemplaren.'

Mijn vader kwam pas vijf jaar na afloop van de burgeroorlog thuis en hij is nooit meer dezelfde geworden. Meer dan eens stonden ze 's nachts op het punt om hem koud te maken, en daarom ging hij later nooit meer 's avonds de deur uit; hij ging nooit meer naar de bioscoop, naar het theater, hij was bang voor de nacht omdat hij misschien wel nooit meer uit haar ingewanden vol geronnen bloed tevoorschijn zou kunnen komen. Ik groeide op in de schaduw van zijn angst, ik verzette me tegen Franco met evenveel schaamte als angst, en ten slotte besepte ik dat Franco slechts was overwonnen door de natuur, en dat mijn overwinning niet eens lag in de vergankelijkheid van zijn sporen, maar in het feit dat het nu aan mij was om hem aan de vergetelheid te ontrukken en hem te transformeren tot het geheugen van komende tijden. Ik ging zitten in mijn kleine werkkamer op mijn kleine donkere etage in het achterhuis in de calle Lombía, deze straat die is als het arme familielid van de wijk Salamanca, de etage van mijn ouders, waar ik was gaan wonen na een korte reis om de wereld die begon op mijn echtelijke etage in Argüelles en eindigde op een zolder in Malasaña, toen ik twee jaar lang samenwoonde met het financiële geweten van de wijk Maravillas. Ik had me niet in die relatie moeten storten, en ik schrijf de oorzaak van die oefening in zelfbedrog toe aan die intrinsieke mannelijke gekte die zich als een hersentumor ontwikkelt vanaf het veertigste levensjaar, in mijn geval bijna het vijftigste: De gekte van het opnieuw beginnen, het risico van een tweede jeugd, geprikkeld door de jeugd van je partner, net als graaf Dracula, die vers bloed nodig had om de eeuwigheid van zijn nachten te doorstaan. Niet dat Francesca, erg veritaliaanst en heel eurocommunistisch, een klein meisje was, maar ik was drie lustra ouder en werd beneveld door mijn verleidingskunst, ogenschijnlijk vanwege Francesca's enthousiasme over mijn geschiedenis: de oorlog, de naoorlogse jaren, mijn strijdbaarheid in moeilijke tijden. Een partner kan van geschiedenis niet leven, en na twee jaar samenwonen realiseerde ik me dat Francesca, net als Lucy, tekenen begon te vertonen dat ze samenwoonde met een onzichtbare man. Ik schaamde me als ik weer vertelde over de onbeduidende gevechten van '56, van '59 met de komst van Eisenhower, van '62

met de staking in Asturië, en van München, van... Zij behoorde tot de laatste historisch bewuste lichter, tot nu toe was er geen vervangster, omdat bijvoorbeeld, om van mijn zoon maar helemaal niet te spreken, mijn dochter Angela niet historisch bewust is. Dat is een mislukte rebelse meid, net als haar moeder, maar niet vanuit een historisch bewustzijn; daarom heeft ze zoveel persoonlijke en individuele mislukking nodig en heeft ze genoeg aan het gezelschap van zichzelf, een gezelschap dat vol zelfmedelijden en tegelijk narcistisch is, schuldig door haar moeder en mij gadeslagen. Het financiële geweten van Maravillas was heel knap, blond, en had ogen als diamanten; en ik weet niet waarom ik terugdacht aan die nauwelijks onder woorden te brengen begeerte die me in de jaren vijftig ontstolen werd door Sánchez Dragó, die Luz, van wie ik niet weet waar ze uithangt, hoewel Fernando me heeft verzekerd dat hij me op een dag zou bellen om me te helpen haar te vinden, want altijd als we elkaar ontmoeten beginnen Fernando en ik een ideologische twist en eindigen we met een gesprek over Luz, door mijn schuld, want het is het enige persoonlijke gegeven dat we delen en je moet ergens over praten. Wat Lucy betreft; zij belt me alleen op om te zeggen dat ze het niet meer kan uithouden met Angela of om te vragen waar Angela is. Een vraag die me de stuipen op het lijf jaagt, omdat die de voorbode is van dagen en nachten zoeken in de goedkoopste pensions van Madrid, zelfs op de goedkoopste eenzame plekken.

Ik ben geen actief lid van een politieke partij. Ik sta niet genoteerd. Soms ga ik naar een of andere betoging tegen de NAVO, tegen kerncentrales, tegen de Golfoorlog, of ik ga naar een meeting van Carrillo of van Anguita om te vergelijken en me te verbazen, vooral bij die van Carrillo. Ik herinner me die keer dat ik Carrillo heb begroet op een bijeenkomst van werkkrachten en cultuurdragers, en de secretaris van de organisatie toen hij me voorstelde zich vergiste in de persoon: 'Santiago, dit is een heel beroemde schrijver, Alvaro Pombo...' 'Marcial Pombo,' corrigeerde ik tot zijn grote verlegenheid, ofschoon Carrillo de conversatie redde met: 'Heeft u iets te maken met de Pombo's uit Santander?' 'Nee, nee hoor, alle Pombo's die ik ken komen uit Galicië, uit de buurt tussen Sarria en Lugo, daar was mijn familie verspreid, omdat mijn grootvader...' Carrillo liet me geen tijd om hem te vertellen dat mijn grootvader enkele bescheiden stukken land in Galicië had gehad, en dat mijn vader bevriend was geweest met Bullejos, Oscar Pérez de Solís, Azevedo, vooral met Azevedo. Hij omhelsde me op z'n Russisch en ging naar iemand anders toe. Dat wil zeggen, ik leef in volledig terminale epiek, ethiek en esthetiek, geheel en al zelf verantwoordelijk voor mijn uiterlijk en mijn ziel, en ze geven me het lijk van Franco dat begraven ligt in de Valle de los Caídos opdat ik hem doe herleven. Waarom eigenlijk niet? Vraag ik aan die alter ego die de aangetaste spiegel in mijn badkamer me toont. Hem doen herleven om hem te doden. Ben ik niet in staat om de droom van het halve overwonnen Spanje te vervullen? Vijf miljoen peseta's. Wie weet verkoopt het goed. Ik zou kunnen gaan leven van een of

andere vertaling en die vijf miljoen vastzetten; met de rente die de banken geven zou ik een levenslange lijfrente ontvangen van vijftigduizend peseta's per maand, opgeteld bij de veertig of vijftig die ik bij elkaar kan schrapen van mijn pensioen na mijn uiteindelijke pensionering. 'Nooit heb ik de ambitie gehad om te leiden.' Je zou met die zin kunnen beginnen, hoewel je vanaf de eerste regel zou worden beschuldigd van ondermijnend sarcasme. Je moet ze niet de gelegenheid geven om te zeggen dat Franco je slachtoffer is, je kunt hem niet tot martelaar van jouw geschrift maken. Dat zou zijn overwinning na de dood zijn. 'Mijn moeder zei altijd dat ik de mensen en de dingen moest fixeren. "Paquito, je hebt een paar ogen die intimideren..."

Kinderjaren en bekentenissen

Mijn moeder zei altijd dat ik de mensen en de dingen moest fixeren. 'Paquito, je hebt een paar ogen die intimideren.' En ik zag in de spiegel van onze grote, kille badkamer van een adellijke familie met niet al te veel financiële middelen mijn eigen grote, zwarte, glinsterende, droevige en harde ogen, als die van een kapitein van de Zeneten, zoals Carmen me placht te zeggen toen we in Oviedo verkering kregen, ontroerd als ze was door het verhaal en de plaatjes van de geschiedenis van een kapitein van de Zeneten. De Zeneten maakten deel uit van het Berbervolk en waren geharde soldaten onder bevel van de Omajanen. Het waren nomaden, agressief en onbehouwen; ze werden gestationeerd in de meest bergachtige streken van al-Andalus en van daaruit bonden ze de strijd aan met de Arabieren, vechtend als huurlingtroepen van verschillende Moorse koningen; ten slotte werden ze de etnische meerderheid die enkele van die rijkjes in zuidwest-Spanje overheerste. Ik kon ze in hun eigen landstreek, die door de Magreb loopt, herkennen, vooral de halfnomaden uit het Rifgebergte, en ik kan getuigen van hun moed, die het punt bereikte van minachting voor het eigen en andermans leven. 'Paquito, je hebt een paar ogen die intimideren.' Niet dat ik mijn allerliefste moeder intimideerde, voor wie ik een groot deel van mijn vermogen tot liefhebben reserveerde en reserveer, bijna evenveel als ik reserveer voor mijn geliefde Spanje. Gedurende mijn hele leven heb ik iets gemeenschappelijks waargenomen tussen mijn moeder en Spanje, twee krachtige en tere, vrolijke en bedroefde, onbevleete vrouwen, die niet altijd het leven noch de geschiedenis hebben gehad die ze verdienden. Sinds ik kon kijken zag ik dat. 'Als je een of ander probleem hebt, Paquito, kijk het dan recht in de ogen, net als de mensen die er de oorzaak van zijn.' Mijn moeder vertrouwde op de kracht van mijn magnetische ogen, zei ze, en uit haar mond vond ik het fijn om 'Paquito' genoemd te worden, een verkleinwoord dat me ergerde sinds ik me bewust werd van het niet altijd liefdevolle gebruik dat de anderen van onze verkleinwoorden maken. Ik begreep maar niet waarom mijn neef, Francisco Franco Salgado Araujo, door iedereen 'Pacón', grote Paco, en ik 'Paquito', kleine Paco, werd genoemd, hoewel hij wel een paar jaar ouder was dan ik en uiteraard veel groter en dikker. Is het dan zo dat de grootsheid van de mens gemeten wordt naar leeftijd en postuur? We zijn zoals we geloven dat we zijn, en de laatdunkende blik uit eigenbelang van de anderen dient te worden verworpen. Dit principe geldt niet alleen voor mensen, maar ook voor volkeren. Spanje is het slachtoffer geworden van de laatdunkende blik van anderen en van haar beschroomdheid om vastberaden in zichzelf te geloven, en het is de taak geweest van de gegoede Spanjaarden, en op bescheiden wijze de mijne, om te

volharden in de overtuiging dat volkeren groot zijn niet vanwege hun grenzen, maar vanwege de schaduw die ze op de geschiedenis werpen. Als ik terugkijk en me het jongetje herinner dat ik was, dan zie ik hem niet vol complexen omdat hij een paar centimeter groter of kleiner was, maar soms wel vol verbazing over het verschil tussen de contouren die anderen ons toeschrijven en de werkelijke contouren, waarvan alleen wijzelf en een enkeling ons bewust zijn.

Ik ben geboren in El Ferrol, om half één, in de nacht van 3 op 4 december 1892, het jaar dat het vierhonderd jaar geleden was dat Amerika werd ontdekt en het grondgebied van de Spaanse staat één was gemaakt, door de verovering van het Arabische koninkrijk van Granada door de Katholieke Koningen. Ik werd op de zeventiende van die maand in de militaire parochiekerk gedoopt met de namen Francisco Paulino Hermenegildo Teódulo, zoon van de boekhouder bij de marine Nicolás Franco en Pilar Bahamonde, afstammeling van een omvangrijke genealogie van Franco's en Bahamonde's, verbonden met de glorierijke Spaanse marine.

Laat de h maar weg, generaal. De echte achternaam van uw moeder werd altijd geschreven als Baamonde, totdat u er in uw heldhaftige verhevenheid een h aan toevoegde om de sociale status te verhogen.

Sinds 1737 was de familie van vaderszijde gevestigd in El Ferrol, dankzij don Manuel Franco, afkomstig uit Cádiz, leverancier van de vloot en getrouwd met María de Viñas Andrade, een dame uit een illustere Galicische familie. Veel is er gespeculeerd over de oorsprong van de naam Franco; aangenomen door bekeerde joden wordt er gezegd, hoewel er niets bewezen kon worden met betrekking tot de Hebreeuwse oorsprong van mijn familie van vaderszijde, behalve dat de naam over het algemeen werd toegekend aan Europese migranten die zich sinds de elfde en twaalfde eeuw vestigden aan de pelgrimsweg naar Santiago de Compostela en tot 'vrijgestelden', 'francos' waren verklaard; om kort te gaan, vrijgesteld van belastingen die aan de bevolking konden worden opgelegd. Een verleden van acht of negen eeuwen is al voldoende om bedroefd te worden over een mogelijke niet-Spaanse oorsprong van mijn geslacht, maar gedurende die acht of negen eeuwen stonden de Franco's altijd in dienst van Spanje en in het bijzonder van de marine. En als deze bewering niet van voldoende gewicht is, volgt hier mijn moeders afstamming; Pilar Bahamonde y Pardo de Andrade, met een stamboom vol machtige vertakkingen: Bermúdez de Castro, Tenreiro, Losada, Basanta en Taboada. Mijn vader was boekhouder bij de marine, in navolging van een traditie van de Franco's verbonden met de intendance van de vloot; mijn moeder was eveneens dochter van een intendant, don Ladislao Baamonde Ortega de Castro-

Montenegro y Medina; en mijn grootmoeder was een Pardo de Andrade Coquelin y Soto. De ontmoeting tussen twee zo gelijkwaardige genealogische eskaders is niet verwonderlijk, aangezien El Ferrol het voornaamste bastion van de Spaanse marine was sinds het verlies van de Rots van Gibraltar, de steen des aanstoots voor de vaderlandse waardigheid omringd door zeeën vol Britse ambitie. In 1800 en 1805 hadden de Engelsen geprobeerd zich van El Ferrol meester te maken, maar de stad wist zich te verdedigen en in zekere zin werd zij zich bewust van haar voorhoedefunctie in het Spaanse verzet. Vandaar de sociale hegemonie van de mariniers en vooral die van het Cuerpo General de la Armada (Algemene Corps van de Vloot). El Ferrol heeft altijd een speciale ontvankelijkheid behouden voor de overwinningen en nederlagen van Spanje.

Mijn ouders bewoonden een eigen huis, een typisch ferrolaans huis met ruime beglaasde veranda's, drie verdiepingen hoog, met een zolder. Daar werden de kinderen Franco Bahamonde geboren, Nicolás in 1891, ik in 1892, Pilar in 1894, Ramón in 1896, en in 1898 Mari Paz 'Pacita', wiens leven slechts kort was omdat ze in 1903 stierf aan een koortsaanval die de artsen niet wisten te onderdrukken. Mijn moeder zei altijd dat ze gedurende de vier maanden van doodstrijd een ruis in de longen hoorde als ze haar oor bij het lichaampje bracht dat met de dag kleiner werd, op de ogen na, levendig als de mijne en groen als die van mijn broer Ramón. Het huis in de calle María was zo ruim, dat mijn ouders de benedenverdieping verhuurden aan een mevrouw van middelbare leeftijd die samenwoonde met haar ongetrouwde dochter. Op de eerste verdieping, om de klim naar boven te vergemakkelijken, woonde mijn grootvader van moederszijde Ladislao, en toen mijn moeder alleen achterbleef verhuisde ze ook naar die verdieping. Ik deelde een kamer met Ramón, tot mijn toetreding tot de militaire academie van Toledo in 1907 ons scheidde; maar door het kleine leeftijdsverschil zijn alle kinderen identiek opgevoed en hebben we bijna gemeenschappelijke levens geleid. Nicolás was het liefste op straat; ik meed die niet, maar ik vond het prettig urenlang bij mijn moeder in de salon te zitten terwijl zij haar werk deed en blije en gelukkige verhalen vertelde over lieve kinderen die altijd op tijd naar huis terugkeerden om de laatste ademtocht van hun moeder op te vangen. Pilar en Ramón zetten op zolder de boel op stelten, zij rebels en onverschrokken, en hij opschepperig en onberekenbaar, karaktertrekken die ze hun hele leven zouden behouden. In de zitkamer stokte soms de vlucht van moeders naald of van haar stem in een stilzwijgen, alsof ze wachtte op een geluid of een ingeving, en ik imiteerde haar gebaren en probeerde te zien en te horen wat ongetwijfeld alleen zij zag of hoorde. Van alle kamers van het huis kan ik deze in mijn herinnering detail voor detail reconstrueren: de grote ovale gedekte tafel die in het midden stond, het donkergroene fluwelen tafelkleed, met daarop de laatste nummers van de 'ABC' of 'Blanco y Negro', en later de 'Estampa', 'Crónica' of 'El Correo Gallego', waarin mijn moeder van dag tot dag de wapenfeiten of avonturen waarin Ramón en ik verwickeld waren volgde. Een divan, een afbeelding van het

Heilig Hart, deerniswekkend maar getroost door de diepe vroomheid van mijn moeder, een kleine aanleunende bibliotheekkamer waar de naaister werkte als ze eens in de week aan huis kwam, en bovenal de evenwichtige, glimlachende en weldadige aanwezigheid van mijn moeder. 'Fixeer de mensen en de dingen, Paquito. Je hebt een paar ogen die intimideren.'

Vanaf de zolder drong soms het gehuil door van Ramón, omdat Pilar hem een of andere streek had geleverd; en als mijn moeder en ik dan boven kwamen moest er orde worden geschapen in die rommelkamer, onverschillig gadeslagen door de katten die over de uitstekende dakrand liepen, want mijn broer en zus hadden de in de hutkoffers slapende gala-uniformen door elkaar gegooid, rollen oude vloerbedekking stoffig als oude mummies omvergeworpen, en sjofele glinsterende oude kralenkettingen gebruikt om zich te verkleden als god-weet-wat voor fantasiepersonen, terwijl ze probeerden de stralende modellen uit oude mufruikende modetijdschriften te imiteren. Jaren later, in de tijd die vooraf ging aan onze Cruzada de la Liberación, kwam iemand me vertellen dat ze Ramón, zijn vrouw en enkele vrienden in exotische kostuums verkleed hadden zien wandelen tegen de achtergrond van een ochtendhemel, nadat ze de hele nacht hadden doorgehaald. Ik zei er nooit iets over, maar ik herinnerde me een of andere scène opgevoerd op de zolder van ons huis in El Ferrol, en die groene triomfantelijke ogen van Ramón omdat ze de ingeslapen ziel van het huis wakker hadden gemaakt en hij ons dwong ons bezig te houden met zijn kwajongensstreken. Het huis is nu zeer veranderd onder de dirigeerstok van mijn vrouw, die in staat was om die burgermanswoning te veranderen in een klein landhuis dat niet alleen mijn persoonlijke status aangeeft, maar, beter nog, de relatie die er bestaat tussen deze status en die van Spanje. Carmen wist het allemaal precies, vanaf het begin van onze relatie en van mijn carrière: 'De buitenkant is het enige dat we zien, Paco.' En ze hoefde dat me niet nog eens te zeggen, want ik heb er altijd voor gezorgd dat ik er binnen mijn mogelijkheden, die overigens nooit groot zijn geweest, verzorgd en elegant bijliep.

Uw zuster Pilar velt in 'Nosotros los Franco' (Wij Franco's) niet zo'n gunstig oordeel over deze verbouwing: «Het huis werd na de dood van mijn moeder door de Caudillo¹² gekocht. Mijn schoonzuster Carmen heeft het helemaal laten verbouwen. Dat is jammer, want alle sporen van het huis uit onze kinderjaren zijn uitgewist. Ik blijf erbij dat het heel jammer is, want het had zijn charme en het had zo moeten blijven als het was, uit eerbied voor het eerste thuis van de Caudillo. Ik geloof dat het voor de toekomstige generaties heel interessant zou zijn om het authentieke huis te kunnen zien waar de Generalísimo¹³ zijn eerste jaren heeft gewoond. Zou het niet interessant zijn om nu het ouderlijk huis van Napoleon, hoe eenvoudig dan ook, te bezoeken? Dit soort wandaden worden doorgaans gepleegd door mensen die geen enkel respect hebben voor de geschiedenis.

Wat de vrouw van mijn broer gedaan heeft is heel vreemd. Het laat zien hoe gewoon hij was en hoe weinig belang hij eraan hechtte. Desondanks blijft het jammer.»

Het is de voorzienigheid, anderen zeggen het toeval, waardoor we uit bepaalde ouders worden geboren, op een bepaalde plaats en temidden van sociale, economische en culturele omstandigheden die we niet in de hand hebben. Het belangrijkste is dat je je duidelijk bewust bent van deze oorsprong, teneinde de wortels van de eigen identiteit te vinden. In welke zin heeft de historische en geografische bijzonderheid van El Ferrol mijn leven grotendeels veranderd, en ook de geschiedenis van het huidige Spanje dat de Voorzienigheid mij in handen heeft gelegd? In geschriften uit de elfde eeuw, bijeengebracht in het Algemeene Archief van Galicië, kwam de naam van Ferrol al voor; een plaats die sinds 1885 aanspraak kan maken op het predikaat stad, door koninklijke toekenning, maar haar werkelijke waarde wordt bepaald door haar uitzonderlijke positie als natuurlijke haven.

Verre haven, bestemming van elke koers
Want in heel Europa weet eenieder
dat hier de zon der wereld straalt

Aldus luidt een gedicht van de geleerde Molina, in zijn 'Descripción del Reino de Galicia' (Beschrijving van het Koninkrijk Galicië) gedrukt in Mondoñedo in 1550. Als dat waar was in de zestiende eeuw, dan gold dat nog meer in de achttiende en negentiende eeuw, toen Spanje op alle zeeën streed tegen haar imperiale ondergang, oog in oog met de moderne Franse en Engelse eskaders, en El Ferrol zowel bevoorrecht schuilhol als platform voor het marineverzet van het Imperium was. Op 25 augustus 1800 viel het eskader van het perfide Albion El Ferrol aan, maar dat gaf zich niet over, ondanks de sterkte van de troepenmacht: zeven oorlogsschepen, twee ervan met drie bruggen; zes fregatten, vijf brigantijnen, twee zeilschepen, één schoener en 87 transportschepen met landingstroepen. Admiraal Warren voerde het bevel over het smaldeel en luitenant-generaal Pultney over de invasietroepen. Voor hun 'huzarenstukje' beschikten zij over vijftienduizend man, die voor anker lagen voor het strand van los Doñinos, vertrouwend op hun overmacht en de verwarring die bij de plaatselijke bevolking was gesticht door zo'n groot machtsvertoon. Maar gelukkig lag in de haven van El Ferrol een Spaans eskader onder bevel van Juan Joaquín de Moreno, met een kleine troepenmacht: vijf zeeschepen, vier fregatten, een brigantijn en een zeilschip, met een globaal artillerievermogen van ongeveer tweehonderd kanonnen. Zoals altijd had de nalatigheid van de politici tot gevolg dat de vesting slecht was uitgerust om weerstand te bieden, laat staan

om een overwinning te behalen. De vesting en de forten beschikten niet over troepen, er stond geen enkel kanon opgesteld en er waren alleen maar levensmiddelen voorradig voor het normale gebruik; maar zoals altijd kwamen improvisatievermogen en moed, Keltiberische goden, ons te hulp; vijfhonderd, ik zeg het goed, vijfhonderd Spaanse soldaten hielden de opmars van vierduizend Engelsen tegen, terwijl in de vesting en in de omgeving tweeduizend strijders werden gerecruteerd die met een enorm vertoon van moed bij het openen van de strijd de Engelsen intimideerden; dezen vreesden dat de overmeestering van de vesting te veel zou kosten en ze gingen naar waar ze vandaan waren gekomen, in de hoop dat Vigo een geschiktere haven zou zijn. De tentoongespreide moed moet groot zijn geweest, want de Engelse troepen die ons aanvielen waren dezelfde die jaren later het grote leger van Napoleon uit zijn opstellingen uit Egypte verdreven. Moed, en de strategische omstandigheden van een diepe riviermond, ingesloten en omringd door hoogten vanwaar de vijand bestookt kan worden. In 1804 zouden de Engelsen terugkeren, om een blokkade te leggen die pas in 1805 zou worden opgeheven; een blokkade gelardeerd met zeeslagen die moeilijk waren voor ons smaldeel, dat, verbonden met Frankrijk door dubieuze verdragen met de maçonnieke ministers van Carlos IV en Napoleon I, meer het gelag heeft moeten betalen dan onze bondgenoten en toekomstige binnenvallende vijanden. De overwinning van El Ferrol op de Engelsen deed lampionnen ontbranden, vlag en wimpel hijsen, en zelfs tot in onze generatie leefde een lied van anonieme oorsprong voort dat als volgt ging:

Wat verschijnt daar aan de einder
ter hoogte van la Graña?
Het zijn de Engelsen die Ferrol
willen scheiden van España.

Castillo de San Felipe
zet klaar 't geschut op de grond
de Engelsen komen nader
vanuit zee, over de riviermond.

Als kind al was ik onder de indruk van de verhalen over de bezetting van El Ferrol op de ochtend van 27 januari 1809, door de troepen van maarschalk Ney met instemming van de luitenant-generaal van de vloot, de Fransgezinde don Pedro de Obregón. Tijdens de bezetting, die tot juni duurde, werden de kwellingen waar de Fransen ons aan onderwierpen beantwoord met de moedige hinderlaag van de inwoners van Ferrol, die een aanslag pleegden op de adjudant van maarschalk Ney. Ten slotte, op bijna alle fronten van het schiereiland verslagen als gevolg van het doorslaggevende bondgenootschap tussen de reguliere troepen, guerrillastrijders en het Britse expeditieleger onder bevel van

Wellington, trokken de Fransen zich uit Galicië terug, met in het kielzog van het verslagen leger de Fransgezinden die hen in de kaart hadden gespeeld, Obregón inclusief. Weer heer en meester van de straat, berechtte het volk van El Ferrol het Fransgezinde verraad door op symbolische wijze het landhuis van Obregón in brand te steken en te verwoesten. Het huis stond op de plek waar in mijn jeugd nummer 125 in de calle Real verrees, ofwel het achtste huis van het zuidelijke trottoir, gerekend vanaf de hoek van de calle San Eusebio en het vierde vanaf calle Sánchez Barcáiztegui. Gedurende de opvoedkundige wandelingen met mijn vader hebben wij vaak op die plek stilgestaan, en telkens weer probeerde hij een leerzame conclusie uit het gebeurde te trekken. Maar ik kan me herinneren dat ik me stoorde aan zijn gematigde welwillendheid jegens Obregón, die volgens hem had gedaan wat in zijn mogelijkheden lag, zonder dat hij me het hoe en wat duidelijk kon vertellen.

Trafalgar, 2 mei. De Onafhankelijkheidsoorlog. Het geleidelijke verlies van de koloniën. De broederstrijd tussen liberalen en absolutisten gedurende de negentiende eeuw, het toppunt van de anti-Spaanse maçonnieke samenzwering met de opkomst van de subversieve ideeën van de arbeidersbeweging en de klassenstrijd... El Ferrol bleef echter trouw aan zichzelf en zijn noodlot, toegesneden op zijn strategische behoeften, een compacte en grofmazige stad, met weinig straten en een kleine elite in dienst bij de marine, plus een bevolking van handwerkers voor de werven, kooplui of kleine ambachtslieden, die niet meetelden als het er op aankwam karakter te verlenen aan een stad die op indrukwekkende wijze en afdoende gemarkeerd werd door zijn wapenmagazijnen. Het sociale leven was even intensief als verdeeld. De wereld van de marineofficieren was de meest selecte, waartoe zelfs de scheepswerktuigkundigen geen toegang hadden. Vervolgens was er de burgerij, zich bewust van haar ondergeschikte positie zonder daar overigens problemen over te maken, hoewel ze een rol in de stad probeerde te spelen in de sociale en recreatieve instellingen zoals het casino Ferrolano, La Piña, De Kring van Ambachtslieden en 'Airiños d'a miña Terra', die zich toelegden op het organiseren van openbare en privé festiviteiten; enkele zo lovenswaardig als de Optocht van de Liefdadigheid, bedoeld om geld en speelgoed in te zamelen voor de arme kinderen; en andere niet zo aanbevelenswaardig of bijzonder irritant, zoals het carnaval, van oorsprong een heidens en belachelijk feest dat veranderde in een tumultueuze overmacht van de meest brute gemaskerden, gewapend met de straffeloosheid van hun vermomming. Gedurende het carnaval was het 't beste om de calle Real te vermijden, en mijn moeder raadde ons aan om dergelijk tumult te ontlopen en maakte van de gelegenheid gebruik om ons te waarschuwen voor de gevaren van een feest dat gebaseerd is op het verbergen van het gezicht dat de spiegel van de ziel was en is. Niet dat wij, mijn broer en ik, onze neus ophaalden voor dat straatleven buiten, want kinderen zijn kinderen en ondanks mijn moeders waarschuwingen om er niet aan mee te doen heb ik flink

gevochten, stenen gegooid, samen met Chalín, Minchito en Vierna, tegen de bende van de kade, een groep snotneuzen onder aanvoering van 'El Piojo' (de Luis), een bijnaam waarvan ik de reden niet zou weten, hoewel ik me wel herinner hoe brutaal dat rotjoch ondanks zijn jeugdige leeftijd was; het soort brutaliteit dat de economisch zwakke klasse gewoonlijk tentoonspreidt als uitdrukking van een verklaarbare maar ongezonde woede. Voor het overige waren mijn spelletjes de traditionele spelletjes uit die tijd en ze varieerden met de maanden van het jaar. Zo was er de maand van de tol, van de vliegers, van het pinkelspel, van overloperij, van tikkertje en van diefje met verlos. Gewoonlijk speelden we op de plaza del Amboage, vlakbij ons huis, of in de paseo la Herrera, tegenover het huis van mijn grootouders en neven en nichten. Als we meer tijd hadden gingen we ver weg, tot de alameda de Suances. Op vrije dagen maakten we tochtjes in de omgeving, naar verschillende dorpen aan de riviermonding, of klommen we met mijn moeder, nooit met mijn vader, naar de afgelegen kapel van Chamorro, ten westen van El Ferrol gelegen op de helling van de berg Douro, die veel gelovigen op hun knieën beklommen, en waar mijn moeder vaak ging bidden om de Maagd bescherming te vragen voor haar zoons die in gevaar verkeerden. Telkens als ik na mijn eerste verblijf in Afrika naar El Ferrol terugkeerde, heb ik mijn moeder begeleid op die klimtochten om haar geloften na te komen en de Heilige Maagd te danken voor het feit dat de sterren me gunstig gezind waren geweest. Ik zou mijn moeder niet graag onterecht voor willen stellen als een soort kwezel, integendeel; haar oprechte geloof sloot haar niet buiten de wereld, en met minder kennis, maar soms met meer gezond verstand dan mijn vader, begreep en sanctioneerde zij de politieke en sociale gebeurtenissen in ons leven. Zo stelde zij tegenover de onvrede van de arbeiders de lichtende liefdadigheid van scholing die hen werd aangeboden in door de Kerk opgezette avondcursussen; en tegenover het kwaad in Spanje dat ik haar zo vaak heb uiteengezet, plaatste ze geduldige argumenten zoals: 'Er is geen kwaad of er komt wel iets goeds uit voort.' Of: 'Heb vertrouwen, Paquito, want wat vandaag het aambeeld is zal morgen de hamer zijn.' Twee beweringen die me mijn leven lang als lichtende bakens hebben begeleid. Verplicht datgene dat misschien een kwaad, een pijn of een tegenslag lijkt niet tot de overwinning? En het is werkelijk waar dat de terugkerende rol van aambeeld de rebellie stimuleert waardoor je in hamer verandert.

Door te zeggen dat de gemeenschap van El Ferrol van mijn jeugd gesloten was, wordt misschien wel de basis gelegd voor een gemeenplaats, voor een vooroordeel. Het is waar dat de officieren van de vloot een superieure klasse vormden, wiens hegemonie niet werd gedeeld met officieren van welk ander legeronderdeel dan ook, en evenmin met de subalterne officieren van de eigen vloot. Vanuit de huidige gevoeligheid voor gelijkheid, soms bij het irreële af, kan het bijna monsterachtig lijken dat het ongepast was dat kinderen van marinegezinnen niet met burgerkinderen konden spelen als die niet tot het

hoogste beroepsklasse behoorden. Maar het was een manier om de geest van saamhorigheid te verdedigen; van wakkere stad, waakzame kaap, uitkijkpost naar de zee die Spanjes lot vijandig gezind was, en er is geen kwaad of er komt wel iets goeds uit voort. Reeds als kind heb ik de diepe betekenis van dergelijke vooroordelen begrepen: 'Met Mercedes wordt geen touwtje gesprongen, want ze hebben een ijzerwinkel.' Een vooroordeel dat mijn zuster Pilar, ondanks de marine-afkomst van de hele familie, aan den lijve ondervond door het simpele feit dat ze trouwde met een civiel ingenieur en niet met een marineman; Pilar, altijd tegendraads, een rebelse meid die niet het algemene parool heeft gevolgd van alle huwbare meisjes in El Ferrol, voorzover ze tenminste geen 'pichoneras' waren: 'Een knappe adelborst aan de haak slaan.' In mijn tijd, hoe het nu is weet ik niet, werden de dochters van families die behoorden tot de subalterne officieren van de vloot, zoals werktuigkundigen, of dochters van industriëlen en kooplieden, 'pichoneras' genoemd; en zelfs de liedjes gaven weer dat de natuurlijke orde der dingen voort moest duren:

Gistermorgen toen ik over la Herrera liep,
hield de tante van de naaister me aan,
om mij te vertellen dat haar nichtje
verliefd is op een marinier.

Alleen omdat de jongen haar 'schoonheid' noemde,
maar heeft u dat vreselijke nest gezien?
Ik waarschuwde haar al, maar ze luistert niet:
het heeft geen zin, ze is 'n schaamteloze meid.

Uw nichtje Pilar Jaraiz, socialiste, betoont zich bij het oproepen van het El Ferrol van haar kinderjaren, bijna ongeschonden sinds de tijd dat u en uw broers en zuster pubers waren, concreter dan u als het erop aankomt het morele en culturele klimaat van die maatschappij te beoordelen: «Als met het verstrijken der jaren deze herinneringen bovenkomen, word ik overvallen door ongeloof. Hoe is het mogelijk dat wij in die atmosfeer niet allemaal gek zijn geworden? Ik kende toen van enkele woorden de betekenis niet; mooie woorden zoals vrijheid, gelijkheid voor alle mensen, het zoeken naar een gemeenschappelijk ideaal voor de hele mensheid en het respect voor bepaalde menselijke waarden die samengaan met waardigheid. Dat leerde ik met de tijd, hoewel het me het aureool van halfgekke idealiste en utopiste bezorgde dat ik trots met heel mijn hart aanvaard.»

Ik ben dus gekenmerkt door een geslacht van marinemensen en militairen dat

ten dienste stond van Spanje en het Spaanse algemene welzijn, zowel van vaders- als van moederszijde; en van kindsbeen af droeg ik een morele opdracht in mezelf mee die dateerde van vóór mijn geboorte en voortkwam uit het gedrag en de sociale rol van mijn voorouders, tegen de achtergrond van een stad die hen op het lijf was geschreven. Een smetteloze genealogie, die opgenomen en voortgezet moest worden door mijn nakomelingen, en indien mogelijk verrijkt moest worden door mijn verrichtingen. Maar een roemrijk geslacht heeft niets te maken met een levensstandaard, en ik moet dank zeggen aan mijn ouders, in dit geval zowel mijn moeder als mijn vader, die nooit verder sprongen dan hun stok lang was en voor ons zowel gul als sober waren. Ik herinner me bijvoorbeeld de bescheiden en verstandige cadeaus met Driekoningen; poppen voor Pilar en wapens voor ons drieën, hoewel Pilar het er op dit punt nooit mee eens was, want ze zei dat wij haar met onze zwaarden in elkaar sloegen en zij zich met haar poppen niet kon verweren. Pilar liet zich niet snel uit het veld slaan, en soms vond ik het leuk om haar aan het schrikken te maken door situaties te simuleren die haar op stang joegen, juist haar, gewoonlijk zo moeilijk op stang te jagen. Eens waren we thuis aan het spelen, we klommen op een grote kast en iemand gaf me een duw, naar hij later zei per ongeluk. Ik viel met mijn hoofd op de grond en bezeerde me, maar ik deed alsof ik bewusteloos was om te kijken hoe mijn broers en zuster zouden reageren. Nicolás vroeg zich alleen maar af hoe het gebeurd was, Ramón maakte van mijn bewusteloosheid gebruik om me te pesten, en Pilar pakte, na gehuil en gejammer als van een klaagvrouw, een emmer ijskoud water en gooide die over me heen. Op dat moment stond ik op het punt om bij te komen, maar ik verzette me tegen deze opwelling en wachtte nog een paar minuten voor ik opstond en zei: 'Ik ben niet dood. Stelletje ezels dat jullie zijn.'

We gingen met een gehuurde roeiboot vissen in La Graña, steeds in het gezelschap van een dienstmeisje, en als het ons lukte om een vis te vangen keerden we enthousiast naar huis terug, met een geestdrift die ik nooit meer heb gevoeld, ondanks de grote vissen die ik de laatste vijftig jaar van intense toewijding aan jacht en visvangst aan de haak heb geslagen. Met mijn vader maakten we lange, vermoeiende wandelingen, die hij benutte om ons te onderrichten in geschiedenis, aardrijkskunde, plantkunde en mineralogie, want hij was een erudiet en zeer belezen man. Ik heb al verteld dat de uitstapjes met mijn moeder vooral naar de afgelegen kapel van Chamorro voerden, naar de Maagd voor wie zij een speciale verering koesterde, vooral wanneer Ramón en ik ons verwickeld zagen in oorlogshandelingen en mijn moeder tot de Maagd bad voor ons behoud. De legende verhaalt dat op een dag bij het hakken van een rots het beeld van de Maagd verscheen; dat beeld wordt nog steeds bewaard, en de bevolking vereert haar zodanig dat ze op hun knieën de berg beklimmen naar de kapel, hun knieën ontvellend op een zeer ruwe Kruisweg vol stenen. Mettertijd, mijn moeder was al gestorven en ik was staatshoofd, gaf ik opdracht

om een weg aan te leggen die op dezelfde wijze gemarkeerd werd als een Kruisweg, en bijna al mijn reizen naar El Ferrol na mijn moeders dood hadden als enige doel een blik te werpen op wat eens ons huis was geweest en een bezoek te brengen aan de kapel van de Maagd van Chamorro, om steeds de nabije aanwezigheid van mijn moeder te voelen, of misschien ging het wel om het zintuiglijke effect van onze diepgaande geestelijke verbondenheid.

Mijn zuster Pilar vindt het leuk om in het openbaar te zeggen dat ze Nicolás altijd als de intelligentste broer heeft beschouwd, Ramón als de interessantste, en dat ik een normaal kind was, iets sluwer en bedachtzamer dan de overige kinderen, maar normaal. Ik weet dat Carmen dit commentaar niet op prijs stelt, maar voor mij belicht het een deel van mijn leven en het roept bij mij de vraag op wanneer de persoonlijkheid van de mens daadwerkelijk wordt gevormd. Ik was eerder meditatief dan verlegen, eerder een luisteraar dan zwijgzaam, en het is niet waar dat mijn speelkameraadjes mij vanwege mijn miezeringe uiterlijk 'Cerillita' (Lucifertje) noemden, zoals Pilar keer op keer beweert. Zij is vergeten dat het in El Ferrol normaal was dat de ene bende snotneuzen de andere uitschold voor 'Cerillitas', voldoende reden voor een stenengevecht waar ik altijd zonder kleerscheuren vanaf kwam door de natuurlijke behendigheid van mijn lichaam, in die tijd vergroot door mijn magerte. Nicolás toonde als kind reeds een grote behendigheid om er in moeilijke situaties tussenuit te knijpen en een verbazingwekkend talent om bij iedereen in de smaak te vallen, behalve bij mijn vader, die altijd erg streng voor hem was, hoewel hij nooit tot het uiterste ging zoals enkele raaskallende historici willen doen geloven.

Historici als Hill of Ramón Garriga, niet zulke raaskallers, dichten meneer uw vader een speciale hardvochtigheid toe, die hij op u liet gelden maar vooral op Nicolás, de oudste broer, die voor straf een hele dag moest blijven liggen onder de divan waar hij zijn toevlucht had gezocht voor de vaderlijke woede vanwege een paar slechte cijfers. De orale traditie van El Ferrol heeft de herinnering bewaard aan een vrolijke, drinkende, en buitenshuis snedige don Nicolás; maar eenmaal voorbij de deur van het ouderlijk huis in de calle María was hij een ware dondergod. Groot voor die tijd, breed in de heupen, ietwat smal in de schouders, vierkant, met een overweldigende stem en onweerlegbare argumenten, was uw vader uw eerste vijand binnenshuis.

Ondanks de strenge behandeling was Nicolás altijd vol begrip voor onze vader, misschien wel omdat ook hij speciaal begrip voor zijn eigen gedrag nodig had. Hoewel hij werd toegelaten tot de marineopleiding, ging hij voor ingenieur studeren omdat, zo placht hij te zeggen, 'ik niet uit heldenhout ben gesneden zoals Paco of Ramón, en je beter bij de koopvaardij kunt zitten dan bij de